

Ж. В. Краснобаєва-Чорна,

к. філол. н., доц.,

Донецький національний університет,
доцент кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології

АНАТОМО-ФІЗІОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ ЦІННОСТІ «ЗДОРОВ'Я» У ФРАЗЕМИЦІ: ВІДХИЛЕННЯ ВІД НОРМИ

У статті виявлено аксіологічний потенціал анатомо-фізіологічних показників людини, що постають складниками цінності «здоров'я», на фраземному рівні ціннісної картини світу. Цінність «здоров'я» визначено як природну, неперехідну, абсолютну життєву цінність, що перебуває на верхньому щаблі ієрархії цінностей поряд із красою, істиною, щастям тощо.

Ключові слова: аксіологія, оцінка, норма, ціннісна картина світу, цінність, фразема, фраземіка.

Останнім часом у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві активізовані аксіологічні дослідження мовних одиниць (див. праці О. Бабаєвої [2], О. Гаврилової [3], О. Деменчука [4], Ж. Краснобаєвої-Чорної [8], О. Лизлова [9], с. Олійника [10], М. Пестової [12], І. Рус-Брюшиніної [14], О. Тараненка [15] та ін.), що сприяють

популяризації терміна «цінність». Цінності, за [1; 7; 14], – це явища зовнішнього або мисленнєвого світу, що отримали найбільш позитивну оцінку.

І. Онищенко кваліфікує оцінку як кваліфікує оцінку як «функціонально-семантичну категорію, що спирається у своїй семантиці на аксіологічну константу, являє собою сукупність різнорівневих мовних одиниць з оцінним значенням, які виражають позитивне чи негативне ставлення мовця до змісту мовлення, реалізуючи силу впливу, спрямовану на досягнення комунікативно-прагматичного завдання» [11, с. 5] і розглядає функційно-семантичне поле оцінки як систему різнорівневих засобів мови (лексичних, фраземних, словотворчих, морфологічних, синтаксичних), об'єднаних оцінною функцією. Домінантою поля виступають слова «гарний» / «поганий», які виражають загальне інваріантне значення, притаманне всім одиницям поля. О. Бабаєва витлумачує цінності з погляду категорії оцінки – акту людської свідомості, що полягає в порівнянні предметів, зіставленні їхніх властивостей, визначенні ролі в життєдіяльності суб'єкта, його результатів, що закріплені в свідомості та мові як позитивне, негативне або нейтральне ставлення, та норми – стану, співвідносного з позитивною оцінкою соціуму та надаваного предмету оцінки його представниками [2]. На думку авторки, включаючи предмети у власну діяльність, людина намагається отримати інформацію не тільки про їхні об'єктивні якості та властивості, а й відчуває до них суб'єктивне ціннісне ставлення. Постаючи об'єктами ціннісного ставлення, предмети розглядаються як носії цінності, а результатом оцінного ставлення до предмету є оцінка. На основі оцінок виникає норма [8, с. 46-47]. Багаторазове повторення оцінки формує оцінний стереотип – певну стійку реакцію (схвалення, осуд або байдужість) на одні й ті самі ситуації. Увага до цінностей зумовлена їхньою визначальною роллю в детермінації поведінки людини. Однак, цінності – феномени, що мають не тільки особистісну, а й суспільну значимість (цінності «свобода», «родина», «мир», «дружба», «чесність» тощо).

Оцінювання, згідно з [1, с. 34], постає вписуванням «сприйманого / усвідомлюваного в «мережу» досвіду суб'єкта і його «життєвий простір», що невідворотно тягне за собою його інтерпретацію за шкалою значимості в Я-системі». Ю. Старостіна акцентує увагу на тому, що «для кожної людини значимою, насамперед, є своя власна оцінна шкала, а вона постає результатом поєднання зовнішніх (загальних, соціально зумовлених) цінностей системи внутрішніх, суто індивідуальних оцінок. Цим і пояснюється той факт, що оцінки як вербальні реакції носіїв мови, мають широкий діапазон лінгвістичного варіювання» [15, с. 235]. Фраземний фонд мови надає багатий і цікавий матеріал для вивчення ціннісної картини світу загалом та окремих життєвих цінностей людини зокрема, що і зумовлює актуальність статті.

Мета роботи полягає у виявленні аксіологічного потенціалу анатомо-фізіологічних показників людини, позиціонованих у дослідженні як складник цінності «здоров'я», на фраземному рівні ціннісної картини світу. Успішна реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: визначити ціннісний зміст здоров'я; окреслити об'єктивні й суб'єктивні показники фізіологічних відхилень від норми та схарактеризувати вікові й морфологічні відхилення від норми у фраземіці. Об'єктом розвідки постають фраземи з оцінною семантикою, предметом – фраземи з архісеєю 'здоров'я'. Джерельну базу дослідження становлять фраземи, почерпнуті

з авторитетних фразеологічних видань української (2), російської (3), англійської (1) мов. Опис цінності «здоров'я» у фраземі здійснено за допомогою методу параметричного аналізу семантичної структури фраземи, запропонованого В. Зимінім [5, с. 5-6], із акцентуалізацією оцінного та ціннісного макрокомпонентів. Цінність, презентована фраземами, формується аксіологічними опозиціями [17, с. 205]. Фраземну аксіологічну опозицію кваліфіковано як єдність двох блоків: перший становлять фраземи, семантика яких корелює з цінностями (оцінка «вважай, що це «добре»»), наприклад 'здоров'я', а другий – фраземи, семантика яких корелює з нецінностями (оцінка «вважай, що це «погано»»), наприклад 'нездоров'я'.

Теоретичне значення статті полягає в поглибленні знання про особливості мовної презентації цінностей на фраземному рівні ціннісної картини світу. Результати дослідження можуть знайти практичне використання у вишівських курсах із загального мовознавства, сучасної української мови, спецкурсах із актуальних питань лінгвістики тощо.

У ціннісній картині світу здоров'я перебуває на верхньому щаблі ієрархії цінностей, належить до розряду вітальних цінностей і визначається як природня, неперехідна, абсолютна життєва цінність. На думку О. Петкау, здоров'я постає основною цінністю, що відтісняє матеріальні блага в периферійну зону [13, с. 193]. За О. Косовою, ціннісний зміст здоров'я акумульований у ставленні людини (соціуму) до свого самопочуття, що забезпечує успішну (гідну, прийнятну для певних умов) життєдіяльність [6]. До специфічних ознак здоров'я як цінності зараховують: 1) здатність бути усвідомлюваним / неусвідомлюваним, вираженим / прихованим (латентним); 2) двоїста сутність (здоров'я розглядається як засіб для досягнення цілей і як засіб прожити тривале та повноцінне життя). Останнє унаочнює наявність кількісної (тривалість життя, що зумовлена відсутністю хвороби) та якісної (реалізація творчого потенціалу) характеристик цінності «здоров'я».

Анатомо-фізіологічні показники визначають стан здоров'я (норма) / нездоров'я (відхилення від норми) людини. До зони нормативної належить ознака 'фізично здоровий': [*i* (це *y*)] *довбнею (поліном) не доб'єш*, ірон.; рос. *здоров как бык*; англ. *a (або the) constitution like (або of) a horse (або an ox)*, розм.; (*as) fresh as a daisy* (1).

Фізіологічні відхилення від норми, репрезентовані у фраземі, постають об'єктивними показниками нездоров'я людини та пов'язані з:

1) функціями певних органів:

а) серця (англ. *all over the place* (2));

б) органів слуху (*глуха тетеря*, зневажл.; *тугий на вухо*; рос. *туг [крепок] на ухо*; *туговат на ухо* ('недочувати'); англ. (*as) deaf as a post*, розм. ('утратити слух'));

в) органів зору (*стратити очі* ('осліпнути'), рос. *слепая курица* ('короткозорий'); англ. (*as) blind as a bat* (1) ('підсліпуватий'); [*аж*] *в очах рябіє* (2); *туман в (на) очах*; *свічки в очах засвічуються (стають) / засвітилися (стали)*, англ. *go out of focus* ('нечітко розрізнати довкілля (про очі)'));

г) органів травлення (рос. *с души воротит [рвет, тянет]*, прост. (1); *выворачивает наизнанку*, прост. ('нудити'));

2) артикуляційним апаратом (рос. *спадать с голоса* ('ставати безголосим'));

3) опорно-руховим апаратом (рос. *кондрашка хватил [стукнул]*, прост.; *удар хватил* ('параліч'); англ. *growing pains* ('хвороби росту (невралгічні або ревматичні болі в дитячому віці'));

4) дихальними шляхами (англ. *churchyard cough* ('сильний кашель, здебільшого сухотний, що вказує на наближення смерті'); англ. *catch one's death*, розм.; *catch a cold; a cold in the head* ('нежить'));

5) кольором шкіри (як (мов, наче і т. ін.) з воску (із гіпсу) *виліплений*; як (мов, немов і т. ін.) з воску *зліплений*; [нема (не було)] *ані (ні, і) кровинки*; рос. <ни> *кровинки в лице нет [не осталось]*);

б) коливанням температури тіла (*вогнем (огнем, полум'ям) горіти* (1); *кидає / кинуло в жар (в пал)* (3); *обсипає (осипає) / обсипало (осипало) жаром ([гарячим] приском)* (1); *палити вогнем* (1) ('висока температура'));

7) болем (*голова розвалюється (лопається і т. ін.)*; як (мов, ніби і т. ін.) *сови ночували в голові*; англ. *give smb. hell*, розм. (2) ('сильний біль (про голову, руку, ногу)'); рос. *не видит (не видать) света <белого>* (2) ('нестерпний біль');

8) головокружінням (*одур бере (хапає) / взяв (ухопив)* (2); *у голові помутилося; помутніло / мутніє в очах; [аж (рідко білий)] світ крутиться (вернеться, макітриться, колихається, іде) / закрутився (завертівся, замакітрився, заколихався, пішов) обертом (перекидом, перекидьки, ходором і т. ін.) [в очах (перед очима)]* (1); *світ (в очах (перед очима)] тьмариться (темніє, меркне, мутиться) / потьмарився (потемнів, померк, помутився)* (1); *смеркло в голові*; рос. *голова идет [ходит] кругом* (1); *голова кружится* (1));

9) непритомністю (*без пам'яті* (4); англ. *go out like a light* (1)), спричиненою нокаутом (англ. *hear the birdies sing*, амер. жарг.), ударом (англ. *knock smb. cold* (1)), побиттям (*забивати / забити памороки* (3));

10) тілесними ушкодженнями, зумовленими побиттям (рос. *живого места нет [не осталось]* (1); *ребра пересчитать; намять [помять, наломать, обломать, нагреть] бока* (1); *намять холку*, прост. (1); *намять [наломать, намылить] шею*, прост. (1); англ. *beat smb. black and blue; a black eye*, розм.; *beat the (living) daylight(s) out of smb.*, жарг.) або падінням (англ. *come a cropper* (1));

11) необхідністю штучного дихання (англ. *the kiss of life* (2)).

Суб'єктивними ознаками фізіологічних відхилень від норми постають:

1) погане самопочуття (*[хоч] живцем гинути (помирати)*; *живим до бога (на небо) лізти / полізти* (2); *лізти / полізти рачки* (1); *мало не трупом лягати; очі горять (палають)* (1); *не по собі* (1); *туман в (на) очах* (1));

2) зовнішній вигляд (як (мов, ніби і т. ін.) з хреста *знятий*; *[аж] мінитися / перемінитися в лиці (на лиці, на обличчі і т. ін.)*; *лиця нема (немає, не знати, не було) / не стало*; як (мов, ніби і т. ін.) *землею (пилом) припасти / припадати; спадати / спасти з лиця (на лиці, на виду)*; рос. *краше в гроб кладут*);

3) втома (рос. *как [будто, словно, точно] свинцом налита (налиты)*);

4) виснаження (*валити (звалювати, валяти) / звалити з ніг* (2); *валитися (падати) від вітру; валитися (падати) / звалитися з ніг; ледве (ледве-ледве) дихати* (1); *ледве (насилу) душа держиться (тримається) в тілі; лежати в недузї; лежати пластом; лежати трупом*; як (мов, ніби і т. ін.) *вичавлений лимон; ледве совати ногами (ноги)* (2); *труситися (тіпатися, тремтіти і т. ін.) як (мов, ніби і т. ін.) у пропасниці*).

Окрему групу становлять вікові відхилення від норми, напр.: рос. *выходить из возраста [из лет]* ('ставати старше вікової норми для вступу кудись, виконання яких-небудь обов'язків' (ФСРЯ 1987: 99)).

У фраземіці зафіксовано також відхилення від норми морфологічних показників людини, що стосуються:

- росту, пор.: 'дуже високий на зріст' (рос. *коломенская верста; с [в] коломенскую версту; каланча пожарная, жарт.; роста (ростом) в косую сажень*) і 'дуже низький на зріст' (рос. *от горшка два [три] вершка; от земли не видать (не видно); чуть от [с] земли видать (видно)*);

- ваги, пор.: 'товстий' (*хоч пацюки (цуценят) бий, зневажл.; вбиватися / вбитися в тіло (зневажл. в сало); не втовпиться (потовпиться) в двері (в шкуру), зневажл.; хоч обіддя гни; запливати / запливти жиром, зневажл.; як не лусне, зневажл.; наїдати / наїсти черево (пузо, пику, морду), грубо; [і] конем (на коні) не об'їдеш, жарт. (2); розпливатися / розпливтися від жиру, несхв.; чотири на чотири, жарт., ірон.; шість на дев'ять (на шість), розм, ірон.; англ. (as) fat as a pig, розм., зневажл.*) і 'худий' (*живіт присох до спини (до хребта); аж кістки торохтять; [самі (тільки)] кістки та шкіра (шкура); лантух (мішок) із кістками (з маслаками), ірон.; як (мов, наче і т. ін.) моці (2); ходячий (живий) мрець (мертвець) (1); тільки очі ростуть; перепастися на смик (на сухар); показувати / показати [свої] ребра; [аж] ребра світяться; світити ребрами; як (мов, ніби і т. ін.) скапувати свічкою; спадати / спасти з тіла (в тілі, на тілі); стягнутися на нитку; одна (тільки) тінь залишилася; як (мов, ніби і т. ін.) тріска (2); хребет чухати через живіт, жарт.; рос. *одна кожа да кости; живые моци; англ. a bag of bones (тж. skin and bone або bones); look like a ghost (2)*).*

Отже, ставлення людини до власного здоров'я впливає на формування системи її ціннісних орієнтацій, уподобань, цілей, без яких людське існування втрачає сенс. Здоров'я позиціоноване як цінність, до якої треба прагнути, яка допомагає людині повніше реалізувати свої очікування, задовольнити потреби, стати більш значимою для суспільства. Анатомо-фізіологічні показники людини постають складниками цінності «здоров'я» й утворюють фраземну аксіологічну опозицію «здоров'я (норма) – нездоров'я (відхилення від норми)». Аксіологічна специфіка фразем, що презентують відхилення від норми, зумовлена: 1) наявністю в складі фраземи оцінно-маркованої лексеми (*морда, моці, мрець, недуг, пика, пропасниця, пузо, труна, труп, хрест* тощо); 2) емоційною асоціацією, пов'язаною з конкретним компонентом фраземи (зоонімом (*бандикут, кінь, курка, свиня, сова, тетеря* і т. ін.); флоронімом (*лимон*); колоронімом (*білий, зелений, чорний, блакитний*); соматизмом (*вуха, голова, душа, живіт, кістки, ноги, око, ребра, тіло, шия, шкіра* і т.д.); метеокомпонентом (*туман*)), або ситуацією, що покладена в основу фраземи (*хребет чухати через живіт*). До складу прагматичної лексики потрапляють також лексеми *віск, вогонь, гіпс, жир, лантух, мішок, нитка, свіча, сухар, тінь, яйце*; 3) наявністю конотативних маркерів, зафіксованих у фраземографічних джерелах (семи 'жартівливе', 'зневажливе', 'іронічне' тощо).

Перспективним видається дослідження особливостей психічних відхилень від норми як показника психічного нездоров'я людини.

Література

1. *Лингвистика и аксиология: этносемиотрия ценностных смыслов* : [коллективная монография] / [отв. редактор Л. Г. Викулова]. – М. : ТЕЗАУРУС, 2011. – 352 с.
2. *Бабаева Е. В.* Лингвокультурологические характеристики русской и немецкой аксиологических картин мира : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.20 / Елена Викторовна Бабаева. – Волгоград, 2004 – 438 с.
3. *Гаврилова Е. Д.* Оценочные категории «good» и «bad» в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04, 10.02.19 / Елена Дмитриевна Гаврилова. – Тамбов, 2005. – 172 с.
4. *Деменчук О. В.* Оцінка в семантиці перцептивної лексики / О. В. Деменчук // Мовознавство. – 2012. – №5 – С. 41-52.
5. *Зимин В. И.* Оценочно-эмотивная амбивалентность фразеологических единиц в современном русском языке / В. И. Зимин // Слово : фольклорно-диалектологический альманах: Языкознание. – 2005. – Вып. 3. – С. 5-6.
6. *Косова О. А.* Здоровье как компонент ценностной картины мира индивида [Электронный ресурс] / О. А. Косова – Режим доступа : <http://tp.uss.dvfu.ru>.
7. *Краснобаева-Чёрная Ж. В.* Аксиологическое пространство фразеологических единиц с положительной оценкой / Ж. В. Краснобаева-Чёрная // Гуманитарный вектор. Серия «Филология. Востоковедение». – 2015. – №4(44). – С. 83-90.
8. *Краснобаева-Чёрная Ж. В.* Семантический диапазон «соблюдать норму – не соблюдать норму» в оценочных фразеологических единицах / Ж. В. Краснобаева-Чёрная // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. Т. 6. – 2016. – №1. – С. 44-50.
9. *Лызлов А. И.* Оценка и языковые способы ее выражения в поговорках (на материале компаративных и негативных конструкций английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Алексей Игоревич Лызлов. – М., 2009. – 22 с.
10. *Олійник С. В.* Оцінні фразеологічні одиниці в англійській та українській мовах: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.17 / Сергій Валерійович Олійник. – Донецьк, 2008. – 22 с.
11. *Онищенко И. В.* Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ирина Володимирівна Онищенко. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.
12. *Пестова М. С.* Эмотивность и оценочность как основные компоненты коннотации дисфемистичных фразеологических единиц, построенных на гиперболе, в английском и русском языках / М. С. Пестова // Лингвокультурология. – 2010. – №4. – С. 128-137.
13. *Петкау А. Ю.* Концепт «здоровье» как культурный феномен. На материале русского паремиологического фонда / А. Ю. Петкау // Известия Уральского федерального университета. Серия 2. Гуманитарные науки. – Екатеринбург, 2014. – №1(124). – С. 192-201.
14. *Рус-Брюшинина И. В.* Особенности языковой концептуализации духовных ценностей социума: лингвокультурный и лингвострановедческий аспекты: на материале испанского и русского языков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Инес Валентина Рус-Брюшинина. – Ставрополь, 2010. – 196 с.

15. *Старостина Ю. С.* Интерпретация лингвистической оценки в терминах аксиологических суждений // Вестник Самарского государственного университета / Ю. С. Старостина. – Самара, 2007. – №3(53). – С. 232-241.

16. *Тараненко О. О.* Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалах української мови кінця ХХ-початку ХХІ ст.) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2012. – №3. – С. 3-31; №5. – С. 13-40; №6. – С. 3-22; 2013. – №6. – С. 3-26; 2014. – №1. – С. 3-31; №3. – С. 3-33; – №5. – С. 14-34.

17. *Krasnobaieva-Chorna Zh.* Phrasemic Axiological Oppositions of Social Values / Zh. Krasnobaieva-Chorna // Українське мовознавство : міжвідомчий наук. зб. – 2015. – Вип. 45/1. – С. 205-210.

Список використаних джерел:

1. *Кунин А. В.* Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М. : Русский язык, 2000. – 512 с.

2. Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

3. Фразеологический словарь русского языка / [под ред. А. И. Молоткова]. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 543 с.

Ж. В. Краснобаева-Чёрная,
Донецкий национальный университет,
кафедра общего и прикладного языкознания и
славянской филологии

АНАТОМО-ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ЦЕННОСТИ «ЗДОРОВЬЕ» ВО ФРАЗЕМИКЕ: ОТКЛОНЕНИЯ ОТ НОРМЫ

В статье рассмотрен аксиологический потенциал анатомо-физиологических показателей человека, которые являются составляющими ценности «здоровье», на фраземном уровне ценностной картины мира. Ценность «здоровье» определена как естественная, непреходная, абсолютная жизненная ценность, находящаяся на верхней ступени иерархии ценностей наряду с красотой, истиной, счастьем и т. д.

Ключевые слова: аксиология, оценка, норма, ценностная картина мира, ценность, фразема, фраземика.

Zh. V. Krasnobayeva-Chorna,
Donetsk National University,
Department of General and Applied Linguistics and Slavic Philology

ANATOMICAL AND PHYSIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE VALUE OF «HEALTH» IN A PHRASEME: DEVIATION FROM THE NORM

The article continues the series of the author's publications devoted to the study of axiological dimension of phrasemes in national and language worldview of Ukrainian, Russian and English people. One of the main concepts of axiology is value as well as

assessment. The need to study axiological worldview is predetermined by the functional purpose of values in human life.

The value of «health» is qualified as natural, intransitive, absolute value of life, which is situated at the highest level of the hierarchy of values along with beauty, truth, happiness and so on.

The article describes axiological potential of anatomical and physiological characteristics of a human being, positioned in the research as a component of the value of «health» at phrasemic level of axiological worldview. The object of research is phrasemes of the evaluative semantics; the subject is phrasemes with archiseme 'health'. The source base is phrasemes that are gleaned from Ukrainian, Russian, English reputable phraseographic publications. The description of the value of «health» in a phraseme has been made with the method of parametric analysis of semantic structure of a phraseme. The value, which is presented by phrasemes, is formed by axiological oppositions. Phrasemic axiological opposition shall mean the unity of two blocks: the first one is comprised of the phrasemes semantics of which correlates with values (grade of «consider it to be 'good'»), such as «health», and the second – the phrasemes the semantics of which correlates with the sub-values (grade of «consider it to be 'bad'»), such as «ill health».

The theoretical value of the article is to deepen the knowledge of the features of language presentation of values on the phrasemic level of axiological worldview. Results of the study may find practical application in higher education courses of general linguistics, modern Ukrainian language, special courses of topical issues of linguistics and so on.

Anatomical and physiological characteristics of a human being are the components of the value of «health» and form phrasemic axiological opposition «health (normal) – ill health (abnormal)». Axiological specificity of phrasemes, which is interpreted to be a deviation from the norm, is caused by the presence of evaluative and marked lexeme; emotional association connected with a specific component of phraseme (somatism, zoonym, floronim, colouronim etc.); the presence of connotative markers fixed by the phraseographic sources in the composition of phraseme.

Study of the characteristics of mental deviations from the norm as an indicator of ill mental health seems to be prospective.

Key words: axiology, grade, norm, axiological worldview, value, phraseme, phraseology.